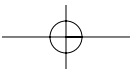
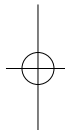
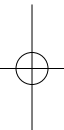

Januari

6

Wie op woensdag 1 januari over de smalle kade van het Rokin naar de Dam liep, kreeg de regen pal in zijn gezicht.

Het water van de Amstel stroomde kil en grijs in de richting van het IJ en de onverkochte houtstapels op de kade leken diep in slaap. Aan de overkant van het water stond het Oude Mannengasthuis, dat vroeger als klooster dienst had gedaan. Iets verder naar de Dam had je de Ossensluis, een van de vele sluisen van de stad.

Nog verder richting Dam stond de trotse Nieuwezijds Kapel. Op die plek had lang geleden het wonder van de onverbrande hostie plaatsgevonden, dat een enorme pelgrimsstroom op gang bracht en waardoor Amsterdam een heuse bedevaartplaats was geworden. Een doodzieke man, die door de pastoor van de Oude Kerk de laatste sacramenten toegediend had gekregen, braakte na het vertrek van de pastoor de hostie uit. De vrouw die de man verzorgde, gooide het braaksel in het vuur, maar vond daar de volgende ochtend de hostie onverbrand terug. Er werd een kapel gebouwd en jaarlijks had een processie plaatsgevonden, ter nagedachtenis aan dit Mirakel van Amsterdam. Maar sinds 1578 was dat allemaal veranderd.

Hoewel er nog veel katholieken in de stad waren, had Amsterdam het oude geloof en het gezag van de keizer de rug toegekeerd en zich tot de hervormde kerk bekeerd. Niet zonder slag of stoot overigens. De ouderen stond het nog vers in het geheugen: nog maar twintig jaar eerder waren opstandelingen gefolterd en geëxecuteerd. Er waren duizenden doden gevallen. Niemand was zijn leven zeker geweest en velen waren uit de stad verbannen.

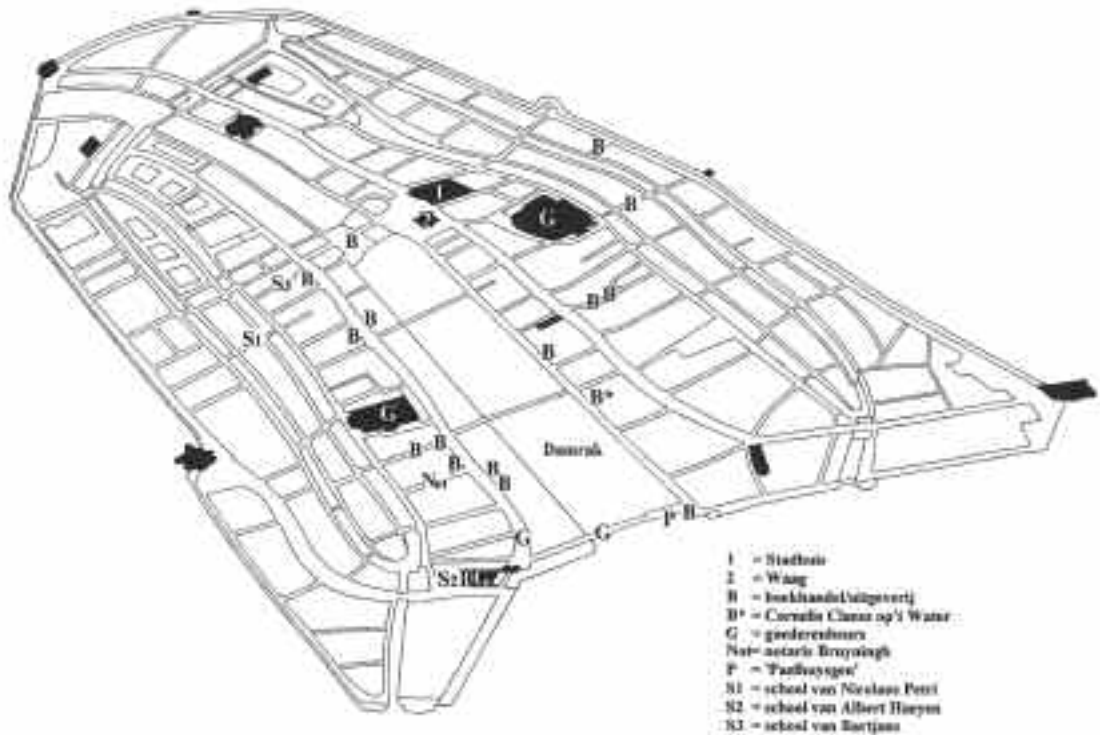
Hoewel de Nederlanden sinds 1568 in oorlog waren, kon de Amsterdammer tevreden zijn. Het einde van de Spaanse overheersing was gunstig geweest voor de handel. De aanvankelijke aarzeling om de zijde van de Opstand te kiezen had Amsterdam even in een isolement gebracht. De stad was ingesloten geraakt. De economische schade werd te groot, een oud

De Compagnie van kapitein Jan de Bisschop en vaandrig Pieter Egbertsz Vinck, met in de bovenste rij Cornelis Claesz. Hij houdt een passer in zijn hand. Detail uit schilderij van Aert Pietersz uit 1599.

conflict tussen enkele machtige, elkaar rivaliserende, families laaide op en in 1578 besloot men 'om' te gaan.

Amsterdam was een protestantse stad geworden en de 'Kapel ter Heilige Stede' een protestantse kerk. Vanaf dat moment kwamen er duizenden eveneens protestantse Vlamingen naar het noorden. Dankzij het open en tolerante karakter van de stad werden zij met open armen ontvangen, als onderwerp van een dubbele agenda die economische voorspoed compromisloos bovenaan had staan. Het bevorderen van de handel was een collectief doel van burger, handelaar en stadsbestuur. Wie wilde, kon zich in de stad vestigen, ongeacht zijn geloofsovertuiging. De stad was daarmee niet alleen een vrijhaven voor protestanten, ook katholieken en joden wa-

Het Amsterdam van Cornelis Claesz.

ren welkom, zolang ze zich aan de regels hielden en bijdroegen aan de voorspoed. Hoe sterker de handelsmetropool aan het IJ werd, hoe meer voordeel dit de bestuurders van de stad opleverde. Amsterdam moest en zou een wereldstad worden. Met een koppige zelfverzekerdheid stuwden de moerasbewoners hun stad op naar grote hoogten.

Nog maar een paar jaar eerder waren er aan beide kanten van Amsterdam stukken grond bouwrijp gemaakt en werden de vestingmuren verlegd. Maar de snelheid waarmee deze nieuwe stukken stad werden volgebouwd maakte duidelijk dat niemand de stedenbouwkundige en demografische ontwikkelingen had kunnen voorzien. Het stadsbestuur was overrompeld door zijn eigen succes. Er bleef een voortdurende behoefte aan nieuwe havens en aan grond om huizen op te bouwen.

7

Op de Dam kwam alles samen. Met de Nieuwe Kerk en het stadhuis op de achtergrond krioelden daar honderden mensen door elkaar, op weg naar de haven, de markt of de schepenbank, of desnoods naar het andere einde van de wereld. Op het Damrak wemelde het van de waterschepen, beurtschepen, veerschuiten en lichters, waarvoor strenge regels golden en die be-
sluit niet langer mochten blijven liggen dan strikt noodzakelijk was. Midden op de Dam stond de waag, het gebouw waar iedere handelaar zijn waren kon laten wegen. Het was een statig, vierkant gebouw van twee verdiepingen, ontworpen door de vermaarde architect Joost Jansz Bilhamer, die zeven jaar eerder was gestorven. Twee stenen leeuwen droegen het wapen van Holland en dat van Amsterdam. Samen keken ze uit over de markt, waar je boter, eieren en kippen kon kopen. En over de vismarkt, die een eindje verder richting Damrak lag. Overal liepen slepers en waagdragers, met sleden, vaten en kisten. De stedelijke functionarissen waren herkenbaar aan hun stadskleding in de kleuren zwart en rood, de kleuren van de stad. Zij zagen erop toe dat alle waren die werden aangevoerd gewogen werden en ze probeerden belastingontduiking te verhinderen.

Op de Dam kwam je vanzelfsprekend Amsterdammers tegen, en Hollanders, maar ook Brabanders, Vlamingen en Friezen. In feite was de hele wereld hier vertegenwoordigd: Duitsers en Engelsen, Fransen en Spanjaarden, Italianen en Portugezen. Soms hadden zelfs indianen en Afrikanen hun weg naar de Dam gevonden, via het Damrak, waar de masten van talloze schepen een kaal bos leken te vormen. Hiér lag het eigenlijke stadshart, met een voortdurende aan- en afvoer over de belangrijkste levensader van de stad, het IJ, naar alle windstreken.

Wie twintig jaar eerder had beweerd dat deze stad het centrum van de wereld zou worden, had waarschijnlijk op medelijden of spot kunnen rekenen. Hoe zou Amsterdam Venetië of Antwerpen ooit naar de kroon kunnen steken? Maar nadat de Spanjaarden onder leiding van Alexander Farnese in 1585 Antwerpen hadden veroverd, besloten de opstandelingen uit het noorden de Schelde te blokkeren om de concurrent de directe verbinding met zee te ontnemen; Antwerpen verdorde onder Farneses handen. Tienduizenden jonge Antwerpenaren – vooral handelaren en ambachtslieden – verlieten de stad. Sommigen gingen naar Keulen, anderen naar Hamburg of Londen, en weer anderen zochten hun heil in Holland. Al na

een paar jaar was duidelijk dat ze nooit meer naar Antwerpen zouden terugkeren: Amsterdam had de bevoorrechte positie van Antwerpen definitief overgenomen. Uit heel Europa trokken mensen naar de Amstelstad, omdat daar het brandpunt van de handel was komen te liggen. Alles wat je van de wereld wilde hebben of weten, vond je het eerst in Amsterdam.

8

Nog maar zeven jaar eerder, in 1590, had de gehate Spaanse koning Filips II na jaren van felle strijd plotseling zijn interesse voor de opstandige provinciën in het noorden verloren. Hij hief zijn handelsembargo tegen de Nederlanders op en richtte zijn aandacht op de burgeroorlog in Frankrijk. Aangemoedigd door dit onverwachte vacuüm zorgden prins Maurits en Johan van Oldenbarnevelt voor een uitbreiding van het leger en de vloot, en een jaar later openden zij het offensief tegen Spanje. In de jaren die volgden, was een groot aantal Nederlandse steden op de Spanjaarden heroverd. Het was een keerpunt in de Opstand. Door het wegvallen van het handelsembargo kon er weer handel worden gedreven met Portugal en Spanje, terwijl de belangrijkste concurrent van de Hollanders – Engeland – nog steeds onder een embargo te lijden had. In het voordien geïsoleerde Holland en Zeeland werden plotseling weer goederen uit het zuiden ingevoerd.

Maar de Hollanders waren niet tevreden. Ze verdrongen de Engelsen uit het Russische Archangelsk, de belangrijkste havenplaats in de handel met Moskou. Behalve in de vraag naar zout, haring en wijn konden de Hollanders veel beter dan de Engelsen voorzien in de vraag naar suiker, peper, zijde en andere waardevolle zaken. Door de vele internationale handelaren die in Amsterdam verbleven én door de productie van goederen in Holland zelf, was de concurrentiepositie van de stad aan de Amstel op vele fronten beter dan die van Londen.

Holland concentreerde zich bovendien niet alleen op goedkoop bulktransport, van bijvoorbeeld graan, huiden en hout. In het Oostzeegebied verschoof de aandacht naar luxeproducten, een handel die eerder in handen was geweest van kooplieden uit Hamburg en Lübeck. In 1597 vervoerden de Nederlanders meer peper door de Sont dan de Hamburgers en waren zij hard op weg de Oostzeehandel echt te gaan beheersen. De handel

met het Middellandse Zeegebied kreeg eveneens een impuls. Graan uit het Oostzeegebied werd naar het zuiden verhandeld en ook daar slaagden de Hollanders erin om in de luxehandel te infiltreren. Nog even en ze zouden aanleggen in het Syrische Aleppo.

Het sterkst lonkte echter de handel met nog verder gelegen oorden: met Oost-Indië en Amerika. De Hollanders kenden de verhalen over peper, specerijen, goud en zilver, en de enorme schatten die met dergelijke handel konden worden verdiend. Maar tot 1597 stonden ze buitenspel: de Amsterdammers waren in de vijftiende en zestiende eeuw slechts de 'beurtschippers' van Europa geweest en het was ook niet nodig verder weg te gaan. Met geringe risico's pendelden ze tussen de Oostzee en Portugal, en alles wat van verder weg kwam, konden zij onderweg wel kopen omdat de Portugezen en de Spanjaarden al jaren de hegemonie op koloniale waren bezaten. Dit soort handel leverde de Hollanders lange tijd genoeg winst op om tevreden te zijn. Maar nu zich de kans voordeed de globale handelshegemonie naar zich toe te trekken, krabde de Hollander zich achter zijn oor. Hebzucht mocht dan geen calvinistische deugd zijn, het was allerm minst een reden om de astronomische winsten die met de overzeese handel te verdienen waren, aan de katholieke vijand over te laten.

9

De zesenvertigjarige Cornelis Claesz had de ontwikkelingen vanaf de eerste rij kunnen volgen. Hij had een boekwinkel tegenover de Oude Brug, aan het tegenwoordige Damrak 36, het tweede huis na de Oudebrugsteeg. Het rook er naar papier en inkt en in zijn winkel had je de keuze uit duizenden boeken, hoog opgestapeld in houten kasten. Cornelis was in 1551 in Leuven geboren. Toen hij negen was, besloten zijn ouders naar Emden te vluchten, van waaruit Cornelis in 1572 naar Keulen was gegaan. Het was toen al duidelijk dat hij voor het boekenvak bestemd was. In het voorjaar van 1578 woonde hij in Enkhuizen, dat eerder dan Amsterdam de kant van de Opstand had gekozen, waar hij boeken verkocht uit de bekende drukkerij van Christoffel Plantijn uit Antwerpen. Zijn vader was al gestorven. Zijn moeder, Geertje Govertsdr, had de handel van haar man echter voortgezet en het was niet meer dan logisch dat Cornelis die zou overnemen.

Waar hij zich uiteindelijk zou vestigen was echter nog onzeker. Teruggaan naar Antwerpen lag misschien voor de hand, maar in 1578 was het nog niet duidelijk hoe die stad zich zou ontwikkelen, en al helemaal niet toen Amsterdam in mei van dat jaar de kant van de Opstand koos. Het lijkt wel alsof Cornelis daarop had gewacht, want een paar weken later, in juli 1578, was hij al in Amsterdam om boeken in ontvangst te nemen, en op 4 oktober van hetzelfde jaar had hij zich definitief in de Amstelstad gevestigd. Wilde hij succes hebben in het boekenvak, dan moest hij boven op het nieuws zitten, in het brandpunt waar alles samenkwam. En Amsterdam had vooralsnog de beste kaarten om hét informatiecentrum van Europa te worden.

Nieuwtjes, ontdekkingen en spectaculaire reisverslagen zouden een rode draad gaan vormen in Cornelis' leven als boekhandelaar. Voortdurend was hij op zoek naar verhandelbare kopij en in 1581 was hij niet alleen als boekhandelaar, maar ook als uitgever actief. Een van zijn eerste uitgaven waren de *Psalmen van David*. Hij had het boekje samen met Aelbert Hendricksz uit Delft op de markt gebracht, maar van dit soort werk zou hij niet rijk worden. Al snel pakte hij alles aan waarmee hij geld dacht te kunnen verdienen. Hij handelde in schrijfpapier, pakpapier, ganzenveren, koperen schrijfstiften, penselen, leien, perkament, zegellak, passers, boekbeslag, inktpotten, kaartspelen, in allerlei soorten drukwerk, in prachtige boekbanden, in land- en zeekaarten en hij was bereid daarbij risico's te nemen. In 1582 gaf hij daarom een *Placcaet van de Inquisitie* uit en een decreet van de keizer, die dreigde de Nederlanden te zullen binnenvallen en vernietigen. Dit waren geen populaire berichten in een stad die zich net had ontworsteld aan een gehate overheersing, maar voor dit soort geschriften bestond natuurlijk wel een markt. Eind 1584 publiceerde Cornelis een brief van Alva, de hertog van Parma, aan de burgemeesters, schepenen en magistraat van Antwerpen, gevolgd door een verklaring van de koning van Frankrijk, die zich trouw aan de katholieke kerk verklaarde. Dergelijke lectuur was voor de opstandige Hollanders olie op het vuur, maar voor Cornelis Claesz betekende het omzet. Even later gaf hij een brief uit van de koningin van Engeland, waarin ze toezegde het Nederlandse volk te zullen steunen in de strijd.

In 1588 had hij een tekst verzorgd waarvan zijn klanten konden smullen: de overwinning op de Spaanse Armada door de koningin van Enge-

land. Het was een schot in de roos, en er was vraag naar meer: in de eerste druk verhaalde Cornelis over de gebeurtenissen tot 15 augustus 1588, maar een maand later kon de lezer vernemen wat er tot 17 september was gebeurd en even later verscheen een verslag tot 26 september.

Toch was dit soort drukwerk bijzaak. In zijn winkel had Cornelis een groot assortiment boeken, voor een belangrijk deel afkomstig van collega-uitgevers en drukkers, maar ook van de internationale Frankfurter Buchmesse, de 'boekenmis'. De catalogi die van deze beurs werden uitgegeven, ploos hij zorgvuldig na en wat hij interessant vond, bestelde hij. Hij verkocht boeken over theologie en filosofie; politieke en godsdienstige pamfletten, nieuwsberichten, vertalingen van buitenlandse bestsellers, voorspellingen en almanakken. Al dat drukwerk was netjes opgestapeld, in dubbelgevouwen, ongebonden pakketjes, met daartussen briefjes om snel te kunnen zien welke titel het betrof. Om het overzicht niet te verliezen had hij een winkelboek, waarin hij kon nakijken of een boek in voorraad was of niet.

Om het aanbod zo groot mogelijk te maken, ruilde hij zijn eigen uitgaven met die van andere boekhandelaren en uitgevers. Hij onderhield contacten met drukker Gerard Ketel in Groningen, met Jan van Waesberghe in Rotterdam, maar ook met de firma Commelinus in Heidelberg, met Wilhelm Anton in Hanau en dat lijstje kan nog verder worden uitgebreid: Balthazar Bellère uit Dowaaï, Jan van Keerberghen, Martinus Nutius en Jan Moretus uit Antwerpen, Franciscus Raphelengius uit Leiden, Gillis Rooman uit Haarlem, Bruyn Harmansz Schinckel uit Delft en Johannes Janssonius uit Arnhem.

Naast al die boeken verkocht Cornelis ook prenten. Hij had een grote hoeveelheid drukplaten in zijn bezit, en daaruit kon hij putten voor de meest uiteenlopende afbeeldingen. Hij gaf emblemata uit, een soort allegorische voorstellingen die de laatste tijd sterk aan populariteit hadden gewonnen, maar ook prenten van bekende kunstenaars als Joos de Bosccher, Cornelis Floris en Albrecht Dürer. Daarbij trad hij niet op als eerste uitgever, maar meer als groothandelaar, omdat de grotere winstmarges daar lagen. Door zijn brede assortiment wist iedereen die in drukwerk was geïnteresseerd de weg naar Cornelis' winkel te vinden.

Vanuit de winkel op het Damrak keek Cornelis Claesz uit op de haven, bezocht door vaartuigen met allerlei soorten koopwaar: graan, vis, zoete wijn en andere drank, melk, kaas, boter, vlees, peper, purperkleurige saffraan, suiker, oosterse kaneel en andere specerijen, wierook, vijgen, noten en vruchten. Er was honing te koop, wol en zijde, en uit de wijde omgeving kwamen handelaren op die producten af. De markten, straten, huizen en schepen puilden uit.

Veel van de schepen waren afkomstig uit Hamburg, Bremen, Lübeck, Rostock, Danzig en Engeland, maar nu, in januari, lag de handel grotendeels stil. In de winter werd er nauwelijks op noordelijke havens gevaren. Pas in het voorjaar zou het handelsseizoen weer op gang komen. Een belangrijke reden was het bevroren van de havens. In de eerste januaridagen spande het erom. Terwijl de zon zich zelden liet zien, vroom het van 4 tot 9 januari flink en stond er een koude noordenwind. Het sneeuwde af en toe, maar al snel werd het wisselvalliger. Langzaam draaide de wind naar het zuidwesten, wat de temperaturen iets aangenamer maakte. Het water bleef stromen, in Holland liep de scheepvaart weinig gevaar.

Het milde weer kwam de Amsterdammers goed uit. In herbergen werden plannen gesmeed voor nieuwe ondernemingen en bij het licht van olielampjes en onder het genot van slappe wijn, veel bier en gepekeld vlees maakten handelaren afspraken over te bevrachten schepen. Notaris Jan Franz Bruyningh schreef zijn eerste bevrachtingscontracten van het jaar uit. Iedereen rook geld.

Ironisch genoeg was deze wil om te investeren en risico's te lopen in de hand gewerkt door Hollands grootste vijand: koning Filips II van Spanje. Deze had weliswaar zijn handelsembargo opgeheven, maar tegelijkertijd besloten de Spaanse en Portugese havens voor alle Hollandse schepen te sluiten. Hiermee wilde Filips de blokkade van de Schelde wreken, waardoor de Spaanse handel een flinke knauw had gekregen en Antwerpen zijn leidende positie was kwijtgeraakt. Maar eigenlijk was het een eigenaardige vorm van struisvogelpolitiek: door de Hollanders in het noorden hun gang te laten gaan maar ze niet in Spaanse havens toe te laten, liep de koning ongewild het risico dat zijn tegenstrevers er zelf op uit zouden trekken. Wat ze zonder aarzelen deden.

Omdat de doorvoerhandel via Spanje en Portugal onmogelijk was ge-

worden, begonnen Hollandse schippers in 1590 zelf door de Straat van Gibraltar te varen, met als voorlopige bestemming Italië. Hier waren de oogsten mislukt, waardoor de graanprijzen waren gestegen. Amsterdammers zonden schepen met graan en stokvis en maakten veel winst. Ook andere producten waren veelgevraagd: zout, specerijen, fruit, zijde, krenten en vijgen. Maar risico's waren er ook: op de terugweg werden 26 schepen uit de Noordelijke Nederlanden door de Spanjaarden geënterd. De schepen werden in beslag genomen en de opvarenden naar de galeien gestuurd.

Hoewel de Hollanders regelmatig naar het zuiden voeren, bleef een dergelijke reis dus een onzekere onderneming; niet alleen wat het risico van een ontmoeting met vijandige Spanjaarden betrof, ook de reis zelf. Wie wilde varen moest allereerst weten hoe de route eruitzag. Kaarten waren relatief grof en op details onbetrouwbaar. Navigatiemiddelen waren een belangrijk hulpmiddel, maar de beschikbare instrumenten waren moeilijk te hanteren en schippers maakten voortdurend fouten. Daarbij kwam dat het weer nauwelijks te voorspellen was, al helemaal als je in onbekend gebied belandde, waar je bovendien nog eens het gevaar liep door verraderlijke stromingen op de klippen te lopen.

Toch deden de Hollanders er alles aan om hun positie op zee te verbeteren. In 1595 was het fluitschip geïntroduceerd, een uitvinding van Pieter Jansz Liorne uit Hoorn. In verhouding tot de breedte waren deze schepen veel langer dan traditionele schepen, zodat er veel meer mee kon worden vervoerd. Het smalle dek leverde bij controle in de Sont bovendien een laag toltarief op en het fluitschip had minder diepgang, waardoor het makkelijk bestuurbaar was en niet zoveel kanonnen hoefde te hebben, waardoor er minder bemanning nodig was. Terwijl andere schepen nog lagen te wachten op gunstige wind, waren de fluitschepen het zeegat al uit. Kortom: ze waren goedkoper dan andere scheepstypen. Dit alles betekende een enorme vooruitgang voor de Hollandse kustvaart, tot men in Engeland en Duitsland ook fluitschepen ging maken.

In de loop van de vijftiende eeuw waren het vooral de Portugezen geweest die uit nieuwsgierigheid en hebzucht stukje bij beetje de wereld hadden verkend en veroverd. Maar verre reizen brachten grote gevaren met zich mee. Cornelis Claesz kende de verhalen van de kapiteins over de moeilijkheden onderweg. Als de Hollanders over betere informatie zouden beschikken, hadden ze een grotere kans op succes. En dat zou weer tot meer

investeringen kunnen leiden. Al jaren gaf Cornelis kaarten en atlassen uit, die steeds nauwkeuriger en betrouwbaarder werden.

Iemand die een belangrijke rol speelde bij de verbeteringen van die kaarten was een bekende van Cornelis Claesz. In het midden van de jaren tachtig was er een goed opgeleide gebochelde hagenprediker uit Brussel naar Amsterdam gekomen, die als rechtzinnig calvinistisch predikant in de Oude Kerk begon te preken. Hij heette Petrus Plancius en was al snel berucht om zijn strengheid. Maar het wilde nog wel eens gebeuren dat hij onvoorbereid op de kansel verscheen als hij met andere zaken bezig was geweest, want zijn passie lag eigenlijk op het gebied van de cartografie en de astrologie.

In 1597 was ver zeilen moeilijk. Waar moest je je op oriënteren? Hoe vond je de weg? Lange tijd hadden Nederlandse schippers zich beperkt tot kustnavigatie. Door in de buurt van de kust te varen op herkenningstekens, was het mogelijk havens in heel Europa te bereiken. Maar een oceaan oversteken zonder ook maar een enkel vertrouwd teken aan de horizon, was heel wat anders. Toch was dat noodzakelijk om naar de Oost te varen.

In de loop van de zestiende eeuw waren er allerlei hulpmiddelen gekomen. In de eerste plaats handboeken en zeemansgidsen, en paskaarten met passers om de afstanden op een zeekaart te kunnen afpassen. Maar je had ook nautische instrumenten, zoals een kwadrant of een astrolabium, waarmee je de positie van een hemellichaam kon meten; of graadstokken, om de hoogte van een hemellichaam ten opzichte van de horizon te bepalen, handloden om de diepte van het water te bepalen, zandlopers, koersmeters, kompassen, waarvan je de naald regelmatig moest magnetiseren en die dus niet al te betrouwbaar waren maar waarmee je toch in staat was om grofweg de goede koers te houden. Op die manier was het mogelijk om te navigeren op een oceaan met nergens in de omtrek land in zicht.

Cornelis Claesz had in 1589 voor het eerst een kaart uitgegeven, geplakt op stevig perkament. Het was een kaart van Europa, gemaakt door de in 1580 overleden Adriaen Gerritsz. Maar veel belangrijker dan Gerritsz was Lucas Jansz Waghenaer. Vanaf 1589 had Waghenaer alle kaartuitgaven van Claesz verzorgd, te beginnen met een vierbladige kaart van Europa, maar vooral zijn vele malen herdrukte zeeatlas *Spieghel der Zeevaerdt* en de zeemansgids *Thresoor der Zeevaert* uit 1592 waren gewild. De 'Waghenaer'

werd al snel een begrip en Cornelis Claesz vestigde dankzij diens werk zijn reputatie als drukker en uitgever op het gebied van zeevaart en navigatie. Cornelis gaf allerlei boeken over zeevaart uit, zoals een vertaling van het scheepsjournaal van Thomas Cavendish, die na een spectaculaire reis om de wereld in 1588 in Plymouth was teruggekeerd. In 1597 werkte hij aan een heruitgave die, uitgebreid met een reisverslag van Francis Drake naar West-Indië, in 1598 zou moeten verschijnen.

In 1595 had hij niet gearzeld om een *Nieuwe beschrijvinghe ende caertboek van de Midlantsche Zee* uit te geven. Deze publicatie was een welkome informatiebron voor ondernemende schippers en zou sommige handelaren wellicht kunnen overhalen om ook eens een expeditie naar het Middellandse Zeegebied uit te rusten. In het boek waren alle kusten van de Middellandse Zee beschreven en afgebeeld, beginnend met Gibraltar, vervolgens Valencia, Catalonië, Italië, met de Golf van Venetië, de kusten van Apulië, Istrië, Slavonië en Griekenland. De auteur van het werk was niemand minder dan Willem Barentsz. Hij beschreef havens en eilanden en er was zoveel belangstelling voor dit werk dat Cornelis Claesz had besloten een Franse vertaling op de markt te brengen.

Sommige uitgaven gingen echter nog veel verder. Vijf jaar eerder had Cornelis Claesz zich tot de Staten Generaal gewend met de mededeling dat hij door de tussenkomst van dominee Plancius 25 zeekaarten van de Spaanse geograaf Bartholomeo de Lasso had weten te bemachtigen. Deze kaarten bevatten informatie over alle bekende kusten van de hele wereld, met details over diepgang, klippen, kapen en havens; met tot nog toe geheime informatie over Oost- en West-Indië, Afrika, China en andere landen; en compleet met details over de bewoners en de handelswaar die er te vinden was. Op basis van deze kaarten en van Spaanse en Portugese scheepsdagboeken vervaardigde Plancius een aantal zee- en hemelkaarten, die Cornelis nog in hetzelfde jaar uitgaf. Hierdoor was men in Holland niet langer afhankelijk van de inmiddels verouderde wereldkaarten van Gerard Mercator, en nam de kans op eigen, succesvolle ondernemingen naar verre kusten sterk toe.

Dat dergelijke informatie erg gewild was, bleek wel uit de belevenissen van de gebroeders De Houtman. In 1592 waren de handelaren Cornelis de Houtman en zijn jongere broer Frederik als handelsagenten naar Portugal vertrokken, met het heimelijke doel informatie te verzamelen over de

handel met het Verre Oosten. Maar tijdens hun spionageactiviteiten werden zij ontmaskerd en gevangengezet. Enkele Amsterdamse reders betaalden een losgeld, en in 1594 waren ze terug in de stad.

Iemand die erin slaagde zelf naar de Oost en terug te varen en zijn kennis in Holland te publiceren, was Jan Huygen van Linschoten. Hij had op een Portugees schip de wereld verkend. Waren Waghenauer en Barentsz al goed voor een flinke omzet, de twee publicaties die Cornelis Claesz van Van Linschoten uitgaf, sloegen alles. In 1595 was Linschotens *Reys-gheschrift van de navigatien der Portugaloyen in Orienten* verschenen. Claesz had niet gearzeld er een platenboek en een kaartenatlas bij te laten maken, omdat de vraag naar dat soort publicaties enorm was. En in 1596 was Linschotens *Itinerario* gevolgd, zijn persoonlijke verslag met bijlagen over zijn reis naar Oost-Indië.

Ten gevolge van al deze nieuwe informatie hadden Hendrick Hudde, Reinier Pauw, Pieter Dircxz Hasselaar en een aantal anderen in 1595 290 000 gulden geïnvesteerd om vier volledig uitgeruste schepen naar Indië te laten varen. Het waren de fregatten Mauritius, Hollandia en Amsterdam en de pinas Het Duifken, onder leiding van Cornelis de Houtman. De schepen hadden 248 mannen aan boord en waren als oorlogsschepen bewapend met 64 kanonnen, gratis geleverd door de Staten van Holland, die ook wel inzagen dat het slechts een kwestie van tijd was voor dit soort ondernemingen grote winsten zou binnenbrengen. De schippers hadden navigatieles gekregen van dominee Plancius en op 3 april 1595 vertrokken de vier schepen van Texel. Daarna begon in Amsterdam het wachten.

11

De kaarten die Cornelis Claesz uitgaf werden steeds betrouwbaarder, maar daarmee werd een groot nadeel steeds duidelijker: de reis naar Oost-Indië was lang, erg lang. Daarom werd er gezonnen op een kortere weg, en het was dominee Plancius die met een gedurfde theorie kwam om Indië sneller te bereiken: hij was ervan overtuigd dat er een noordelijke doorgang naar Indië moest bestaan, en in 1594 en 1595 waren de Staten Generaal bereid geweest twee expedities uit te rusten om deze noordelijke doorgang te gaan zoeken. Al eerder had de Antwerpse handelaar Balthasar de

Moucheron geprobeerd een noordelijke doorvaart te vinden, maar zonder succes. Plancius dacht dat de doorgang boven Nova Zembla moest liggen en wist genoeg anderen ervan te overtuigen dat het de moeite zou lonen daarnaar op zoek te gaan.

Op 5 juni 1594 zeilde een expeditie met Cornelis Nay en Willem Barentsz naar het noorden, en al op 16 september keerde de expeditie terug in Nederland, met het idee een doorgang te hebben gevonden. Een volgende expeditie vertrok op 2 juli 1595, en ook die was al snel, op 26 oktober, weer terug, zonder echter de veronderstelde doorgang te hebben bereikt.

Omdat de twee eerste pogingen niets concreets hadden opgeleverd, hadden de Staten Generaal het niet aangedurfd een derde expeditie uit te rusten. In Amsterdam vond men dit onbevredigend en op aandringen van Plancius besloot de vroedschap dat de stad zelf een paar schepen zou klaar maken voor vertrek, met behulp van particuliere investeringen. De twee schepen stonden onder bevel van Willem Barentsz, Jacob van Heemskerck en Jan Cornelisz Rijk. Deze onderneming zou de basis vormen van een van de grootste bestsellers die Cornelis Claesz zou publiceren.

De schepen waarmee de mannen naar het noorden voeren, waren goed toegerust voor hun taak. De boot van Barentsz had een dubbele huid, zodat pakijns niet direct tot schade aan het schip zou leiden. Aan boord was een schat aan handelswaar en andere zaken: munten, wollen stoffen, fijn linnen, fluweel, kralenkettingen en gekleurd glas, spiegels, brillen, papier, ijzerwaren en gereedschap. Op de expeditie was een klok meegenomen, die bedoeld was als diplomatieke gift, honderden gravures uit de winkel van Cornelis Claesz met voorstellingen uit het Oude en Nieuwe Testament, met allegorieën en mythologische scènes, maar ook profane voorstellingen. Aan boord vond je alles wat in het Amsterdam van die tijd van waarde werd geacht, maar ook de meest alledaagse voorwerpen: kandelaars, kunstig vormgegeven tinnen lampetkannen, zoutvaten, kopergeld en zigzaggevouwen geldbuidels van geitenleer.

De schepen voeren op 10 mei 1596 uit en om te navigeren gebruikten ze het *Graetboecxken*, dat Cornelis had uitgegeven, met een tabel die de declinatie van de zon per dag aangaf. Voor de breedtebepaling op zee was dit onmisbaar. Maar er was meer: al voor de schepen vertrokken had Cornelis Claesz afspraken gemaakt over de uitgave van de scheepsverslagen. Indien de kleine vloot behouden terug zou keren, was hij degene die de ver-

slagen zo snel mogelijk zou publiceren. Het verkoopsucces was eigenlijk al verzekerd.

Cornelis hoopte dus op een behouden terugkomst. Het zou de juistheid van Plancius' theorie bewijzen, en bovendien onderhield Cornelis persoonlijke banden met Willem Barentsz en andere leden van de expeditie en hij wilde de mannen graag terugzien. Vooral Gerrit de Veer, die het verslag van de reis zou schrijven. Diens vader, Ellert, was notaris en schrijver, en Cornelis Claesz verzorgde een uitgave van hem: een vertaling van Erasmus' *Moriae encomion. Dat is: Eenen Loff der Sotheyt*, nog zo'n bestseller. Eerder had hij verschillende drukken van een *Kroniek van Holland, Zeeland en Friesland* van Ellert uitgegeven, en in 1597 zou er nog een appendix verschijnen.

12

Januari schreed voort. Op maandag 13 januari werd in Amsterdam voor een van de laatste keren Koppertjesmaandag gevierd. 'Kopperen' was een ander woord voor smullen en op Koppertjesmaandag mochten de leprozen in de stad een optocht houden. Achter een trosselaar in het zwart volgden een blazoendrager en enkele gildebreeders. De moeders van het leprozenhuis waren in feestgewaden gekleed en namen giften in ontvangst. Daarachter kwamen de leprozen, met hun lazarusklepper; lopend of voortgetrokken in een slee, en met een bierton, waarin de giften werden verzameld.

Het inzamelen van geld was in Amsterdam beperkt tot de zondagse diensten in de Oude Kerk, en twee bijzondere dagen in het jaar: Koppertjesmaandag en de daaropvolgende dinsdag. De bont uitgedoste stoet werd op maandag onthaald op een maaltijd in het gasthuis, en op dinsdag in het Burgerweeshuis.

Kijklustigen waren er genoeg: regenten en handelaren, kwakzalvers en brandewijnverkopers, gauwdieven en beurssnijders. Het toestaan van de optocht was een geste van barmhartigheid van het stadsbestuur, maar de meeste Amsterdammers keken er met gemengde gevoelens naar; lepralijders werden gewoonlijk niet in de stad toegelaten.

De omgang op Koppertjesmaandag was het staartje van een veel ouder, middeleeuws gebruik. De lawaaierige optocht van verschoppelingen, die

De leprozenoptocht op Koppertjesmaandag. Negentiende-eeuwse lithografie naar een schilderij van Adriaen van Nieulandt uit 1633.

bedelen om een aalmoes, druisde eigenlijk in tegen het stedelijke beleid het gebedel in de stad te bestrijden en op een betere manier te zorgen voor de zwakken in de vele daartoe speciaal ingerichte opvanghuizen. De toekomst van Amsterdam zou een ander beeld te zien geven dan het verleden.

In hoeverre men zich bezighield met toekomst en verleden, daarnaar kunnen we slechts raden. Voor zover hij het niet zelf had meegemaakt, had de Amsterdammer over het verleden waarschijnlijk niet meer dan vage ideeën. In de winkel van Cornelis Claesz vond je nauwelijks boeken

over de geschiedenis; aan een *Geschiedenis van Amsterdam* was het publiek nog niet toe. Veel Amsterdammers waren nooit buiten de grenzen van Holland geweest. Ontdekkingsreizigers kwamen met de meest fantastische en tegenstrijdige verhalen over verre oorden, maar over waarheid en kritisch oordeelsvermogen werd in 1597 heel anders gedacht dan nu: verhalen waren waar tot het tegendeel was bewezen. Zo vertelden sommige schippers dat de rotganzen, die elk jaar bij Wieringen werden gezien, naar Schotland vlogen om daar hun eieren aan de bomen te hangen tot ze in het water vielen en in ganzen veranderden. De Amsterdammer had weinig redenen om hieraan te twijfelen. Wonderlijke verschijnselen werden door iedereen geaccepteerd. In 1597 financierde Cornelis Claesz een kroniek en 'waarachtige beschrijving' van Friesland, beginnend na de schepping van de wereld 'drie Duysent ende tseventich Jaer' geleden, tot aan het jaar 1565; de wereld was in 1597 dus 4667 jaar oud. De kroniek was geschreven door Andreas Cornelius, die in 1589 in Harlingen was overleden. Achteraf kan worden vastgesteld dat het een onbetrouwbaar boek was, maar in 1597 zag men dat heel anders.

De wereld was groot en onbekend, kaarten waren er nauwelijks en volop in ontwikkeling. Nauwkeurige plattegronden van Hollandse steden bestonden wel, maar waren in het bezit van de Spanjaarden, die ze koesterden als militaire geheimen, om er in tijden van oorlog hun voordeel mee te doen. Er bleef heel wat informatie verborgen, en de informatie die voorhanden was, kon vaak slechts moeizaam worden gecontroleerd.

Natuurlijk waren er nieuwsgierige geesten. De visserszoon Adriaen Coenen uit Scheveningen had een aantal jaren eerder geprobeerd een soort encyclopedie te vervaardigen, vol weetjes over inheemse en uitheemse dieren en bijzondere natuurverschijnselen. Hij was daarbij bepaald niet goedgelovig en hij vertrouwde zo veel mogelijk op zijn eigen waarneming. Met de instelling van een verzamelaar en encyclopedist was hij voortdurend op zoek naar informatie over bijzondere vissen en andere waterwezens en het resultaat waren een *Visboek* en een *Walvisboek*, waarin hij van een grote verzameldrift en kritisch vermogen getuigde.

Maar die kritische zin had ook beperkingen. De Amsterdammer van 1597 verkeerde in een empirisch schemerduister, en in een tijd waarin informatie een schaars en gevaarlijk goed was, kon je het je niet veroorloven al te kritisch te zijn. Bovendien waren heel veel opvattingen, uitspra-

ken en ‘feiten’ eenvoudigweg niet te controleren. Geneeskunst bestond nog nauwelijks. De aarde was het middelpunt van het heelal. Nicolaas Copernicus had weliswaar al betoogd dat de zon in het midden stond, maar toen zijn theorie later door de in 1597 drieëndertigjarige Galileo Galilei werd onderbouwd, kwam die in grote problemen. Newton en Spinoza moesten nog worden geboren, René Descartes was pas één jaar oud. Hoewel over de godsdienst en de manier waarop die beleden moest worden verschillende meningen bestonden, was het bestaan van God vrijwel onaangetast. Natuuronderzoekers en andere geleerden zochten naar manieren om de werkelijkheid in overeenstemming te brengen met hun geloof en religieuze ideeën: de wereld werd beschouwd als een schepping van God en daardoor als een uitdrukking van Zijn grootheid. De Bijbel werd letterlijk genomen. Het idee van evolutie was door niemand geopperd en toen in de Nieuwe Wereld, aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, een heel andere flora en fauna werd ontdekt dan die in Europa of Azië bekend was, probeerden vooral Spaanse natuuronderzoekers verklaringen te vinden hoe al die dieren in de ark van Noach hadden gepast en zich na het stranden van de ark naar alle windstreken hadden verdeeld... Pas later zouden dergelijke ideeën worden afgestemd op de resultaten van empirisch onderzoek.

13

In de winkel van Cornelis Claesz verschenen intussen actuele verslagen van een ander avontuur waarvan niemand de uitkomst kende. Bij alle opwinding over het ontdekken van verre kusten vergat men niet dat de Republiek in een oorlog was verwickeld, die in Amsterdam met argusogen werd gevolgd. Hoewel de stad twintig jaar eerder had besloten Willem van Oranje te steunen – in 1584 opgevolgd door prins Maurits – was de steun niet onvoorwaardelijk. De oorlog was als een burgeropstand begonnen en nog steeds vreesden de Staten Generaal dat de macht van de jonge Republiek kon worden gebroken.

In 1594 was Maurits feestelijk in de stad verwelkomd. De Amsterdammers hadden hun best gedaan het hem naar de zin te maken. Op de Dam was een tableau vivant getoond met een David, die het hoofd van Goliath presenteerde. Bij het Prinsenhof, het logement van de prins aan de Oude-

zijds Voorburgwal, was een triomfboog opgericht waarop de overwinning van de Batavieren op de Romeinen onder leiding van Claudius Civilis werd getoond. De dichter Hendrick Laurensz Spieghel had er een gelegenheids-gedicht bij gemaakt, waarin Maurits' verovering van Groningen expliciet met het succes van Claudius Civilis werd vergeleken.

Cornelis Claesz had het belang van die overwinning al eerder ingezien. Na Maurits' verovering van Groningen in 1594 gaf hij *De belegheringhe ende overghevinghe der wijtvermaerde Keyserlijcke Stadt Groeninghen* uit. Cornelis Claesz zag geld in de oorlog, maar hij was ook prinsgezind; in 1585, toen op last van de Staten in Amsterdam geld werd ingezameld voor de oorlog tegen Spanje, had hij maar liefst twaalf gulden betaald om Maurits te steunen. Zijn zaken gingen goed en hij had veel geïnvesteerd om zijn onderneming in Amsterdam tot een succes te maken, maar dat kon alleen wanneer prins Maurits de Spanjaarden wist te verslaan.

In 1597 waren de ontwikkelingen gunstiger dan ooit. Maar de situatie was onzeker en de uitkomst stond nog niet vast. Hoe broos het evenwicht kon zijn, toonden de gebeurtenissen in Antwerpen: een politieke verschuiving – de inname van de stad door de Spanjaarden – had grote gevolgen voor de economie en een onmiddellijke uitstroom van mensen was het resultaat.

In oktober 1596 had de Republiek een formeel bondgenootschap gesloten met Frankrijk en Engeland, waarmee zij internationaal ook als onafhankelijke mogendheid was erkend. Daardoor had prins Maurits zijn handen vrij om zich op de 'binnenlandse' situatie te richten en het territorium van de Republiek te vergroten. Vanaf het begin van de jaren negentig had Maurits in betrekkelijk korte tijd veel steden veroverd: Breda, Nijmegen, Zutphen, Deventer, Delfzijl, Coevorden, Steenwijk, Geertruidenberg en Groningen. Andere steden hadden zelf besloten de kant van Maurits te kiezen, zodat de Republiek niet meer de aanblik gaf van een hopeloos verdeeld territorium, maar een relatief aaneengesloten gebied begon te worden. Nadat de regen Maurits in november 1596 had verhinderd op rooftocht naar Brabant te gaan, sloeg hij in januari 1597 zijn slag door een slecht georganiseerde Spaanse troepenmacht van ongeveer vijftuizend man bij Turnhout te verslaan. Tweeduizend tegenstanders sneuvelden, Maurits verloor er slechts tien. Hij keerde als overwinnaar naar Den Haag terug en in de Republiek werd feestgevierd.

De jonge Republiek werd steeds sterker en zelfbewuster, Amsterdam pulseerde van de activiteiten, en ver achter de horizon waren Amsterdamse schepen op zoek naar nieuwe handelsmogelijkheden. Eind januari werden nieuwe burgemeesters en schepenen gekozen en Cornelis Claesz had geen enkele reden om te twijfelen dat zij de zaken anders zouden aanpakken dan hun voorgangers; ook zij zouden er alles aan doen om Amsterdam het grootst mogelijke profijt te brengen; dat was per slot van rekening ook in het voordeel van hun eigen portemonnee.

Er moesten rare dingen gebeuren als ook de zaken van Cornelis Claesz niet verder zouden groeien. 1597 was goed begonnen.